

2535

เอกสารวิชาการ ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉบับที่ 7/2535
วันที่ 16 พฤศจิกายน 2535

เรจิกേഷัน - -

ผู้หญิง สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจ
Women , Environent and Economic
Development

โดย

by

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

โดยการสนับสนุนของ

Support by

มูลนิธิฟรีดริช เอแบร์ท (Friedrich-Ebert Stiftung)

เราจักเยียบวยาโลกที่บาดเจ็บนี้ : คำมั่นสัญญาจากกลุ่มสตรี-นิเวศวิทยา*

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

(1) ความสัมพันธ์สามเส้า : การพัฒนา สิ่งแวดล้อมและผู้หญิง

ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ในเวทีของการประชุมระดับโลก เกือบจะทุกหนแห่ง หัวข้อที่แทบจะขาดไม่ได้เลยไม่ว่าจะเป็นการประชุมเรื่องอะไร จัดที่ไหน หรือประชุมเมื่อใดก็ตาม มักจะได้แก่ 3 หัวข้อยอดนิยม ดังนี้คือ การทบทวนแนวคิดเรื่องการพัฒนาอันเสียใหม่ วิกฤตการณ์เรื่องสิ่งแวดล้อม และการต่อสู้เพื่อการปรับปรุงสภาพและสิทธิของสตรี

ยิ่งไปกว่านั้น หัวข้อสำคัญทั้ง 3 หัวข้อนี้ก็ยังคงมีความเชื่อมโยงต่อกันและกันหลาย ๆ ลักษณะ ดังที่เราอาจตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อทั้ง 3 นี้ ดังต่อไปนี้ เช่น

เป็นที่ค่อนข้างแน่ชัดแล้วว่า ยิ่งมีการพัฒนาในรูปแบบกระแสหลักที่ผ่านมา ๆ เพิ่มมากขึ้นเท่าใด ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อมก็ยิ่งจะเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว จนเป็นที่รับรู้กันในสามัญสำนึกของประชาชนทั่ว ๆ ไปว่า เมื่อเห็นถนน ไฟฟ้าตัดผ่านเข้าไปถึงที่ใด ก็ทำนายได้ล่วงหน้าเลยว่า อีกสักสิบปีหลังจากนั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมไม่เรื่องใดก็เรื่องหนึ่งจะต้องเกิดขึ้นไล่หลังตามมา

แต่สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องผู้หญิงกับการพัฒนานั้น ยังไม่มีข้อสรุปที่ตกผลึกเห็นได้ชัดเจนเช่นนั้น ในบางแง่มุม มีความเห็นว่า เมื่อสังคมมีการพัฒนามากขึ้น สภาพภาพของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียม การศึกษา รายได้ ก็จะไปดีตามไปด้วย แต่บางแง่มุมกลับเห็นว่า ยิ่งสังคมพัฒนาก้าวหน้าไป สภาพภาพของผู้หญิงก็กลับยิ่งตกต่ำลง เช่น ปัญหาโสเภณี การถูกข่มขืน การมีภาระหน้าที่ทั้งงานกลางและงานราษฎร์เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น และแง่มุมที่สามก็เห็นว่า การพัฒนาสามารถช่วยให้มิติบางด้านของชีวิตสตรีดีขึ้น (เป็นส่วนน้อย) แต่ก็มีมิติหลายต่อหลายด้าน (เป็นส่วนใหญ่) ที่ต้องเสื่อมทรามลง เป็นต้น

*บทความเสนอในโครงการ "อาศรมความคิด เศรษฐศาสตร์การเมือง" จัดโดย ศูนย์-เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนของมูลนิธิฟรีดริช เอแบรท วันที่ 16 พฤศจิกายน 2535

นอกเหนือจากวิธีตั้งคำถามเพื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหัวข้อทั้ง 3 ตามแบบข้างต้นนี้แล้ว ยังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง 3 หัวข้อนี้ ซึ่งในตอนต่อไปของข้อเขียนนี้ จะอาศัยข้อสังเกตดังกล่าวเป็นกรอบแนวคิดเบื้องต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องการพัฒนา และปัญหาของสตรีนั้นมีความเกี่ยวพันโยงใยกันอย่างลึกซึ้ง โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาที่ถูกยึดติดเข้าไปในประเทศโลกที่สาม ซึ่งมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ผลประการหนึ่งที่เกิดจากการพัฒนาในทุกหนแห่งก็คือ ประเทศโลกที่สามต้องตกอยู่ในวัฏจักรหนี้สินต่างประเทศอย่างมหาศาล และนี่เป็นสาเหตุที่บีบบังคับให้ประเทศเหล่านี้ต้องนำทรัพยากรอันมีค่าของตนออกมาขายเพื่อใช้หนี้ต่างประเทศ

และสำหรับกลุ่มผู้หญิงที่ยากจนในชนบท ผู้ยังชีพอยู่ด้วยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ (หาอาหารจากป่า และธรรมชาติ ทำการเกษตร ใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ) กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้เป็น "ผู้ที่ต้องโอกาสที่สุดในบรรดากลุ่มผู้ต้องโอกาสทั้งหลาย" เมื่อทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ในลักษณะทำลายล้าง ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อกลุ่มผู้หญิงดังกล่าวโดยตรง และเพิ่มพูนความยากจนที่มีอยู่แล้วให้เพิ่มทวีมากขึ้น สภาวะชีวิตที่พหุพินาศของสตรีที่ยากจนจึงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการพังทลายของทรัพยากรธรรมชาติ

(2) ปัญหาระดับภายนอกของสิ่งแวดล้อม

ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาใน 2 ระดับ ในระดับแรกเป็นปัญหาระดับภายนอกอันได้แก่ เรื่องโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ส่วนอีกระดับหนึ่งนั้นเป็นปัญหาระดับภายใน อันได้แก่ ระบบความคิด ความเชื่อ และทัศนคติต่าง ๆ ของมนุษย์ ในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมให้ถึงรากถึงโคนนั้น เราต้องการแก้ไขในทั้ง 2 ระดับ

(สำหรับปัญหาระดับภายนอกนั้น ได้มีผู้กล่าวถึงไว้อย่างมากมายในที่อื่น ๆ ฉะนั้นในที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องนี้เพียงเล็กน้อย แต่จะให้ความสนใจกับปัญหาระดับภายในมากกว่า)

ตัวอย่างที่เราสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ก็คือ ปัญหาเรื่องการสร้างอาวุธนิวเคลียร์เพื่อใช้ในการทำสงคราม รวมทั้งการสร้างอาวุธสงครามอื่น ๆ ซึ่งกระทำกันโดยระบบธุรกิจอุตสาหกรรม (และมีความสำคัญขนาดเป็นเส้นเลือดใหญ่ของโครงสร้างเศรษฐกิจหลักของประเทศพัฒนาแล้วเป็นส่วนใหญ่)

อาวุธนั้นก็คือ สินค้าประเภทหนึ่งของระบบธุรกิจปัจจุบัน (ทั้งโลกเสรีนิยมและโลกสังคมนิยม) เป็นสินค้าที่ขายดีอย่างยิ่ง ทั้งนี้โดยอาศัยความหวาดกลัวที่จะต้องเป็นฝ่ายถูกรุกรานก่อนของบรรดาผู้นำประเทศต่าง ๆ ฉะนั้น นโยบายที่ George Orwell เคยเขียนล้อเอาไว้ในหนังสือของเขาว่า "สันติภาพก็คือสงคราม" (Peace is War) จึงถูกแปรมาเป็นเรื่องจริงจังกายใต้ข้ออ้างเพื่อการระดมสร้างและซื้ออาวุธนิวเคลียร์ว่า "ถ้าต้องการสันติภาพ ก็ต้องเริ่มทำสงครามก่อน"

ขนาดของระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการค้าขายอาวุธทุกชนิดที่มีความใหญ่โตมหึมาภายใต้ระบบการเมืองแบบ "การทหารนำหน้า" (Militarization) นี้ ทำให้โลกทั้งโลก และชีวิตทุกชีวิตถูกข่มขู่ให้ตกอยู่ในมือของนักเทคโนโลยีทหารกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น

ฉะนั้น การต่อสู้เรื่องสิ่งแวดล้อมจึงมีขอบเขตกว้างขวาง ตั้งแต่การหาวิธีกำจัดขยะมูลฝอยตามบ้าน กำจัดของเสียตามโรงงานอุตสาหกรรม ไปจนถึงการกำจัดขยะจากนิวเคลียร์ การต่อสู้เพื่อลดกำลังอาวุธ การแสวงหาหนทางอื่นในการรักษาสันติภาพในโลก ไปจนถึงการสร้างคามยุติธรรมในสังคม การแสวงหาทางตอบสนองความต้องการของมนุษย์ และการเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคน

ในท่ามกลางประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ดำเนินการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่าง ๆ ของสังคมทั้งในระดับประเทศและในระดับโลกนั้น หนึ่งในจำนวนนั้น เราจะเห็นกลุ่มผู้หญิงมีส่วนร่วมอยู่โดยทางตรงหรือโดยทางอ้อมอยู่เสมอ เช่น กลุ่มต่อต้านลัทธิการทหารที่ชื่อ Women's Pentagon Action ที่ได้จัดการประชุมสัมมนาในเรื่องดังกล่าวที่เพนตากอน (ศูนย์กลางของลัทธิการทหารในอเมริกา) ในปี 1980 และ 1981 และต่อมาอีกหลายครั้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสัมมนาถึง 2,000-4,000 คน เนื้อหาของการประชุมมุ่งเน้นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างลัทธิการทหาร ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาของสตรีที่มีความโยงใยกัน คำขวัญซึ่งที่ประชุมดังกล่าวได้เสนอก็คือ "โลกของผู้หญิงคือโลกที่เป็นเขตปลอดนิวเคลียร์" (A Feminist World is a nuclear free zone)

ในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจนั้น การเปลี่ยนแปลงนี้จำเป็นต้องกระทำถึงระดับรากเหง้า หากเราต้องการแก้ไขอาการต่าง ๆ ที่เจ็บป่วยเรื้อรังของระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน (ปัญหาเงินเฟ้อ การว่างงาน ช่องว่างของการกระจายความเจริญและรายได้ ฯลฯ) เราต้องตั้งคำถามใหม่กับค่านิยมของสิ่งที่เราเรียกว่า "งาน" "การจัดลำดับชั้นของงานชนิดต่าง ๆ และค่าตอบแทน" "การที่งานซึ่งได้รับค่าจ้างอย่างเดียวเท่านั้นซึ่งมีคุณค่าเหนืองานแบบ

อื่น ๆ ในสังคม" พร้อมกันนั้น เราก็ต้องปรับปรุงค่านิยมของคำว่า "ความต้องการของมนุษย์" ว่าควรเป็นอย่างไร รวมทั้งการให้ค่านิยมใหม่กับคำว่า "ทักษะการทำงาน" (งานของผู้ชาย เป็นงานที่มีทักษะ งานของผู้หญิงเป็นงานไร้ทักษะ) เป็นต้น

และก่อนที่การตกเถียงระดับแนวคิดจะได้ข้อสรุปที่แน่นอน ในภาคปฏิบัตินั้น กลุ่มผู้หญิงจำนวนมากก็ได้เดินก้าวล่วงหน้าไปก่อนภาคทฤษฎีเสียแล้ว ทั้งนี้เพราะในโลกแห่งความเป็นจริงของศตวรรษที่ 20 "สภาพการทำงานนอกบ้าน การทำงานที่ได้รับค่าจ้าง และการทำงานที่ทำตามโรงงานต่าง ๆ นั้น" กำลังเกิดปัญหาเรื่องความแออัดของชุมชนเมือง สาธารณูปโภคไม่เพียงพอ (ปัญหาการจราจรอันคับคั่งของกรุงเทพฯ เป็นตัวอย่างที่ดี) และดูเหมือนว่ายังไม่มีความแก้ไขใหม่ภายใต้กรอบการคิดเดิมที่ว่า "งานต้องออกไปทำที่ทำงานนอกบ้าน" เท่านั้น

ในเวลาเดียวกัน สำหรับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงด้านผู้หญิง ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 นี้ แม้แต่ผู้หญิงในประเทศพัฒนาแล้วก็ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยรายได้ของสามีเท่านั้น (ส่วนผู้หญิงในโลกที่สามนั้น แทบจะไม่เคยอยู่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็ศตวรรษใดก็ตาม) ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องทำทั้ง "งานบ้าน" และ "งานที่หารายได้" ไปพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก "งานบ้าน" เป็นภาระที่ผูกพันผู้หญิงให้ต้องอยู่ภายในบ้าน ดังนั้นเพื่อเป็นการประสานเรื่อง "งาน" และ "บ้าน" เข้าด้วยกัน จึงเกิดรูปแบบใหม่ของการทำงานคือ "การทำงานเพื่อเพิ่มรายได้แต่ทำอยู่ที่บ้าน" และนี่เป็นจุดเปลี่ยนใหม่อีกครั้งหนึ่งทางประวัติศาสตร์ในการประสาน "งาน" และ "บ้าน" เข้าด้วยกัน (ซึ่งเคยเป็นมาแล้วครั้งหนึ่งในอดีต)

จากความจำเป็นและการริเริ่มของกลุ่มผู้หญิงนี้ได้กลายเป็นจุดประกายไฟเล็ก ๆ ให้แก่การทบทวนแนวคิดเรื่อง "งาน" เสียใหม่ และยังให้แบบจำลองบางอย่างสำหรับการปฏิบัติต่อไป ปัจจุบันนี้ในสหรัฐอเมริกาเองมีงานประเภท "ธุรกิจที่ทำที่บ้าน" ถึง 200 กว่าชนิด และแน่นอนว่าการทำงานลักษณะดังกล่าวมีผลถึงการใช้จ่ายทรัพยากรธรรมชาติ (รวมทั้งสุขภาพจิตของมนุษย์) อย่างแน่นอน

กระบวนการ "ทำงานที่บ้าน" นั้น มิใช่การย้อนกลับไปสู่รูปแบบดั้งเดิมในอดีตทั้งหมด กล่าวคือมิใช่การทำงานอย่างโดดเดี่ยว เงียบเหงา อยู่ภายในบ้านตามลำพัง ทั้งนี้เพราะจากการศึกษารูปแบบการทำงานของผู้หญิงจะพบว่า มีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น การใช้ทักษะส่วนตัวที่เคยมีอยู่ การใช้เครือข่ายเพื่อนฝูงเพื่อนบ้าน และชุมชน เข้ามาในวิธีการทำงานเช่นนี้ ตัวอย่างง่าย ๆ ที่เราพบเห็นอยู่ทั่วไปในหมู่บ้านจัดสรรของไทยก็คือ จะมีชาวบ้านที่มีความชำนาญด้านการ

ทำอาหาร บางบ้านชอบการทำความสะอาดบ้าน บางบ้านมีความสามารถและความพร้อมด้านการซักผ้า เสื้อผ้า บางบ้านสนใจงานเลี้ยงดูเด็กเล็ก แต่ละบ้านเหล่านี้ก็จะทำธุรกิจขนาดเล็ก ๆ ของตนเองตามความชำนาญโดยมีขอบเขตอยู่ในระดับชุมชนนั่นเอง

(3) สาเหตุภายในอันล้าลึกของปัญหาด้านนิเวศ

สำหรับจุดเด่นและเป็นจุดเน้นของการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมของขบวนการสิทธิสตรีก็คือ การวิเคราะห์ว่า สาเหตุมูลฐานเบื้องลึกของปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมิได้มาจากปัญหาด้านโครงสร้างต่าง ๆ ของสังคมในระดับมหภาคเท่านั้น หากแต่โครงสร้างดังกล่าวสามารถก่อตัวขึ้นมา และสืบทอดมาได้อย่างต่อเนื่องก็เพราะพื้นฐานทางด้านความคิด จิตใจ และทัศนคติของบุคคลในระดับจุลภาคด้วย การแก้ไขปัญหามิให้ได้อย่างยั่งยืนยาวนาน จึงต้องดำเนินการแก้ไขในทั้ง 2 ระดับ

(1) นักสตรี-นิเวศวิทยา (Ecofeminist) พยายามที่จะตอบคำถามว่า เหตุใดมนุษย์ปัจจุบันจึงสร้างทัศนคติของการอยู่กับธรรมชาติในรูปแบบความสัมพันธ์ที่ต้อง "ทำลาย" ธรรมชาติ หรือ "ควบคุม" ธรรมชาติเอาไว้ในกำมือ (ทัศนะดังกล่าวเป็นทัศนะแบบใหม่ล่าสุดในประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษยชาติ) และคำตอบที่ได้ประการหนึ่งก็คือ คำอธิบายเรื่องการเกิดขึ้นของ "วัฒนธรรมที่แบ่งแยก" (Split Culture) ในประวัติศาสตร์ของมนุษย์

วัฒนธรรมที่แบ่งแยกนี้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ความคิดและความรู้สึกของมนุษย์เมื่อมนุษย์เริ่มแบ่งแยกตัวเองอย่างเด็ดขาดจากพืช สัตว์โลก รวมทั้งสรรพสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ๆ วัฒนธรรมดังกล่าวค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นเมื่อมนุษย์สร้างสรรค์สิ่งที่เรียกว่า "วัฒนธรรม" (culture) โดยอาศัยความรู้ในการเรียนรู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นำเอากฎเกณฑ์นั้นมาใช้ประโยชน์ในการดัดแปลง และเรื่อยไปจนถึงการเข้าควบคุมและข่มขืนธรรมชาติ (ตัวอย่างเช่น การฉีดยาสั่งให้ผลไม้ ออกนอกฤดูกาล เป็นต้น)

เมื่อมนุษย์สร้างสรรค์วัฒนธรรมดังกล่าวขึ้นมาแล้ว ก็แบ่งแยกทุกอย่างในโลกออกเป็น 2 ส่วน มนุษย์นั้นสังกัดอยู่ข้าง "วัฒนธรรม" ส่วนสรรพสิ่งอื่น ๆ ก็สังกัดอยู่ข้าง "ธรรมชาติ" วัฒนธรรม-ธรรมชาติกลายเป็นสองสิ่งที่มีคุณสมบัติตรงข้ามกัน ขัดแย้งกัน และแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง โดยที่มนุษย์ได้วางตัวเองเหนือกว่าสรรพสิ่งอื่น ๆ อันหมายความว่า "วัฒนธรรม" เป็น

ทำอาหาร บางบ้านชอบการทำความสะดวกสบาย บางบ้านมีความสามารถและความพร้อมด้านการซักผ้า เลื่อนผ้า บางบ้านสนใจงานเลี้ยงดูเด็กเล็ก แต่ละบ้านเหล่านี้ก็จะทำธุรกิจขนาดเล็ก ๆ ของตนเองตามความชำนาญโดยมีขอบเขตอยู่ในระดับชุมชนนั่นเอง

(3) สาเหตุภายในอันล้าลึกของปัญหาด้านนิเวศ

สำหรับจุดเด่นและเป็นจุดเน้นของการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมของขบวนการสิทธิสตรีก็คือ การวิเคราะห์ว่า สาเหตุมูลฐานเบื้องลึกของปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมิได้มาจากปัญหาด้านโครงสร้างต่าง ๆ ของสังคมในระดับมหภาคเท่านั้น หากแต่โครงสร้างดังกล่าวสามารถก่อตัวขึ้นมา และสืบทอดมาได้อย่างต่อเนื่องก็เพราะพื้นฐานทางด้านความคิด จิตใจ และทัศนคติของบุคคลในระดับจุลภาคด้วย การแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมให้ได้ผลอย่างยั่งยืนยาวนาน จึงต้องดำเนินการแก้ไขในทั้ง 2 ระดับ

(1) นักสตรี-นิเวศวิทยา (Ecofeminist) พยายามที่จะตอบคำถามว่า เหตุใดมนุษย์ปัจจุบันจึงสร้างทัศนคติของการอยู่กับธรรมชาติในรูปแบบความสัมพันธ์ที่ตึง "ทำลาย" ธรรมชาติ หรือ "ควบคุม" ธรรมชาติเอาไว้ในกำมือ (ทัศนะดังกล่าวเป็นทัศนะแบบใหม่ล่าสุดในประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษยชาติ) และคำตอบที่ได้ประการหนึ่งก็คือ คำอธิบายเรื่องการเกิดขึ้นของ "วัฒนธรรมที่แบ่งแยก" (Split Culture) ในประวัติศาสตร์ของมนุษย์

วัฒนธรรมที่แบ่งแยกนี้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ความคิดและความรู้สึกของมนุษย์เมื่อมนุษย์เริ่มแบ่งแยกตัวเองอย่างเด็ดขาดจากพืช สัตว์โลก รวมทั้งสรรพสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ๆ วัฒนธรรมดังกล่าวค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นมาเมื่อมนุษย์สร้างสรรค์สิ่งที่เรียกว่า "วัฒนธรรม" (culture) โดยอาศัยความรู้ในการเรียนรู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นำเอากฎเกณฑ์นั้นมาใช้ประโยชน์ในการดัดแปลง และเรื่อยไปจนถึงการเข้าควบคุมและข่มขืนธรรมชาติ (ตัวอย่างเช่น การฉีดยาสั่งให้ผลไม้ ออกนอกฤดูกาล เป็นต้น)

เมื่อมนุษย์สร้างสรรค์วัฒนธรรมดังกล่าวขึ้นมาแล้ว ก็แบ่งแยกทุกอย่างในโลกออกเป็น 2 ส่วน มนุษย์นั้นสังกัดอยู่ข้าง "วัฒนธรรม" ส่วนสรรพสิ่งอื่น ๆ ก็สังกัดอยู่ข้าง "ธรรมชาติ" วัฒนธรรม-ธรรมชาติดกลายเป็นสองสิ่งที่มีคุณสมบัติตรงข้ามกัน ชัดแย้งกัน และแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง โดยที่มนุษย์ได้วางตัวเองเหนือกว่าสรรพสิ่งอื่น ๆ อันหมายความว่า "วัฒนธรรม" เป็น

สิ่งที่อยู่เหนือ "ธรรมชาติ" (โปรดสังเกตว่า "ผู้หญิง" ยังคงเป็นมนุษย์ที่ถูกผูกขาข้างหนึ่งให้ติดอยู่กับฝ่ายธรรมชาติ)

ผลจากการที่เริ่มแยกตัวเองออกจากธรรมชาติ ก็ทำให้มนุษย์เริ่มแตกร้าง เริ่มแปลกแยกกับธรรมชาติ (สำหรับเด็กเล็ก ๆ ที่ใส่รองเท้าตลอดเวลาตั้งแต่แรกเกิด จะร้องไห้ตกใจด้วยความกลัวเมื่อถอดรองเท้าเดินบนสนามหญ้าเป็นครั้งแรก) และต่อจากนั้นรอยแตกร้างนั้นก็เริ่มขยายตัวมาสู่การแปลกแยกกับเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก (เริ่มมองเห็นมนุษย์คนอื่น ๆ เป็นสรรพสิ่งอื่น ๆ ที่มีใช้มนุษย์) และท้ายที่สุดก็จบลงด้วยการแปลกแยกกับตัวเองอย่างที่เกิดขึ้นกับมนุษย์รุ่นใหม่ ๆ ในโลกตะวันตก

(2) ผลสะท้อนจากการแบ่งแยกดังกล่าวมีผลต่อเนื่องตามมาหลายประการ ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมดังกล่าวทำลายความรู้สึกถึง "การมีสิทธิมีชีวิตอยู่หรือการดำรงอยู่ของสิ่งอื่น ๆ" (เช่น พืช สัตว์ ก้อนหิน แม่น้ำ ภูเขา ฯลฯ) ทั้งนี้เพราะมนุษย์เราได้แบ่งแยกว่า เฉพาะสิ่งที่เป็มนุษย์เท่านั้นที่มีสิทธิจะดำรงอยู่ ส่วนสิ่งอื่น ๆ ที่มีใช้มนุษย์ก็จะมีลักษณะตรงกันข้าม คือไม่มีการดำรงอยู่ มนุษย์จึงสามารถฆ่า ทำลายล้าง หรือกำจัดสิ่งอื่น ๆ ได้ เพียงเพื่อการดำรงอยู่ของผลประโยชน์ของ "ตัวกู ของกู" เป็นที่ตั้ง

ผลสะท้อนที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการสร้างสรรควิธีคิดแบบที่มีลำดับชั้นขึ้นมา (hierarchy) โดยเริ่มจากการแบ่งแยกระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มีใช้มนุษย์ออกจากกัน แล้วก็จัดให้มนุษย์อยู่ในลำดับชั้นที่สูงกว่า อันหมายความว่า มีคุณค่ามากกว่า ดีกว่าสิ่งอื่น ๆ ในโลก วิธีคิดแบบเห็นทุกอย่างมีลำดับชั้นนี้ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวิธีคิดของคนสมัยใหม่โดยทั่วไป

เนื่องจากวัฒนธรรมแบบแบ่งแยกนี้เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เพิ่งสถาปนาตัวเองอย่างเป็นระบบระเบียบในศตวรรษที่ 14-15 ในโลกตะวันตก โดยที่ก่อนหน้านี้ มนุษยชาติก็ยังมีวัฒนธรรมในรูปแบบอื่น ๆ ที่มีกรอบวิธีคิดที่แตกต่างออกไป ด้วยเหตุนี้ เพื่อจะสถาปนาตนเองให้สามารถผูกขาดเป็นอารยธรรมแต่เพียงหนึ่งเดียวของมนุษยชาติ วัฒนธรรมแบบแบ่งแยกจึงจำเป็นต้องทำลายคู่แข่งลง ขบวนการล่าแม่มดซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมแบบเก่าในศตวรรษที่ 14-15 ก็คือ คำอธิบายของปรากฏการณ์ดังกล่าว

(3) หากเรายังคงตั้งคำถามต่อไปอีกว่า เหตุใดมนุษย์จึงต้องการแยกตัวเองให้เด็ดขาดออกมาจากธรรมชาติเล่า คำตอบจากการวิเคราะห์สภาพทางจิตวิทยาของมนุษย์ก็อาจจะให้คำตอบหนึ่งแก่เราได้ว่า มนุษย์กระทำการเช่นนั้น ก็เพราะมนุษย์เรามีความกลัวธรรมชาติ

กลัวทั้งในอำนาจอันทรงพลังเกินกว่าที่เราจะหยั่งรู้ได้ และกลัวทั้งความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ความกลัวนั้นทำให้เกิดความไม่วางใจ อันจะกลายเป็นความโกรธเคืองในชั้นต่อมา และเพราะความกลัวนี้แหละทำให้มนุษย์ต้องการทำการควบคุมธรรมชาติเอาไว้ในอุ้งมือของตน

แต่แท้ที่จริงแล้ว เบื้องหลังของการวิงหนีธรรมชาติด้วยความกลัวนั้นก็คือ "การวิงหนีความจริงที่เกี่ยวกับตัวของมนุษย์เอง" เพราะมนุษย์ทุกคนนั้น ไม่ว่าจะทรงอำนาจทรงพลังสักเพียงใดก็ตาม ในช่วงจังหวะหนึ่งของชีวิต คือ วัยเด็ก มนุษย์ทุกผู้ทุกนามก็ต้องรู้สึกถึงภาวะไร้อำนาจของตน ภาวะดังกล่าวเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องผ่านพบอย่างไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้

แต่มนุษย์ผู้ชายส่วนใหญ่ เมื่อเขาเริ่มเติบโตกล้าแข็งขึ้น เขาก็เริ่มต้องการแสวงหาและสะสมอำนาจเอาไว้ และหากเมื่อใดที่เขาพบว่าอำนาจของเขา กำลังถูกท้าทาย (เช่น จากพลังของธรรมชาติ) เขาก็จะพยายามควบคุมหรือทำลายล้างทุกอย่างที่ขวางหน้า ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจและความอบอุ่นในจิตใจว่า ตัวเอง (ยังคง) สามารถเอาชนะทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างได้

แต่ความจริงแล้ว เขาเหล่านั้นกำลังพยายามเอาชนะอะไรกันแน่ หากมิใช่ การเอาชนะความหวาดกลัวที่มีอยู่ในจิตใจของตัวเอง!

เราจะเห็นหลักการดังกล่าวทำงานอยู่ในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ เช่น หลังจากยุคสมัยของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์เริ่มต้นขึ้น สิ่งที่ติดตามมาในประวัติศาสตร์ก็คือ การค้าทาส สำหรับ "ทาส" นั้นคือ คนผิวดำ ซึ่งในสายตาของมนุษย์ผิวขาว (ผู้มี "อารยธรรม") แล้ว คนผิวดำเหล่านั้น "มิใช่มนุษย์" หากแต่เป็น "ธรรมชาติ" เพราะปราศจากอารยธรรม การค้าขายทาสในด้านหนึ่งจึงเท่ากับเป็นการควบคุมธรรมชาติ (หมายถึงทาสผิวดำ) ในรูปแบบหนึ่ง

เช่นเดียวกับปรากฏการณ์เมื่อฮิตเลอร์เริ่มขบวนการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิวในเยอรมัน เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงที่มีความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ และทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น ก็ถึงเวลาอีกครั้งหนึ่งที่มนุษย์จะต้องยอมรับอำนาจอันทรงพลังของธรรมชาติ ความหวาดหวั่นดังกล่าวทำให้ผู้คนทั่ว ๆ ไปยอมรับวิธีการของฮิตเลอร์ที่จะหาแพะมาบูชายันต์

และแม้แต่ในทุกวันนี้ มาตรการป้องกันสงครามที่ตีที่สุดด้วยการรุกรานประเทศอื่นก่อนนั้น ก็ยังเป็นประจักษ์พยานที่ดีที่สุดของพื้นฐานแห่งความหวาดกลัวและความไม่มั่นใจในพลังอำนาจของตนเองที่ฝังอยู่ในส่วนลึกของจิตใจมนุษย์บางกลุ่ม

(4) ประวัติศาสตร์ของการแยกมนุษย์ออกมาอย่างเด็ดขาดจากธรรมชาตินั้น เริ่มต้นด้วยการสถาปนาตัวเองขององค์ความรู้แบบใหม่คือวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้เสนอตัวเข้ามาแทนที่องค์ความรู้แบบเดิมคือศาสนา ในการเปิดข้อบ่งชี้ขององค์ความรู้เก่าให้ตกไปจากกระแสความนิยมของผู้คนนั้น วิทยาศาสตร์ได้สร้างภาพพจน์ให้เกิดความเข้าใจโดยทั่วไปว่า วิทยาศาสตร์เป็นแบบแผนของความรู้และวิธีการหาความรู้แบบใหม่ที่แตกต่างไปโดยสิ้นเชิงจากความรู้และวิธีการของศาสนา

อย่างไรก็ตาม แท้จริงแล้ว สิ่งทีวิทยาศาสตร์ทำนั้น แม้จะดูโดยผิวเผินว่าแตกต่างไปจากศาสนา แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ก็ยังเป็นวิธีการเดียวกัน กล่าวคือ ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ผู้คนบนหลักการที่ว่า "ชีวิตในโลกนี้ล้วนเป็นมายา ล้วนแล้วแต่จอมปลอม ฉะนั้น เราควรมุ่งไปหาชีวิตในโลกหน้าที่มีความสุขอย่างเที่ยงแท้ดีกว่าโดยผ่านทางศาสนา" วิทยาศาสตร์เองก็ใช้หลักการเดียวกันว่า "บรรดาอวัยวะรับสัมผัสต่าง ๆ ของเรานั้นล้วนแล้วแต่หลอกลวง (เช่น เมื่อเราเอามือจุ่มลงไปใต้น้ำร้อนแล้วมาจุ่มอ่างน้ำเย็น ความรู้สึกเย็นร้อนที่เกิดขึ้นจะเป็นความรู้สึกที่ลวง) ดังนั้น เราจึงต้องอาศัยวิทยาศาสตร์มาช่วยในการเข้าถึงความจริงอันเที่ยงตรง (ต้องใช้ปรอทวัดความร้อน)

ด้วยเหตุนี้ ทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนาต่างก็ใช้กระบวนการเดียวกัน คือ การสร้างความไม่มั่นใจในความรู้และวิธีการหาความรู้ของสามัญชนทั่ว ๆ ไป แล้วก็สถาปนาตัวเองให้ขึ้นมาใช้อำนาจด้วยการเป็นผู้ยึดกุมความรู้บนความไม่รู้ นั้น สิ่งที่จะแตกต่างระหว่างวิทยาศาสตร์และศาสนาก็คือ นักวิทยาศาสตร์นั้นก้าวขึ้นมาใช้อำนาจโดยใช้หลักของเหตุผล ในขณะที่พระในศาสนานั้นดำรงอำนาจอยู่ได้โดยอิงการจากสวรรค์

(4) แต่ความหวังที่จะประสานรอยร้าวก็ยังมีอยู่

แม้ว่ากระแสวัฒนธรรมที่เป็นกระแสหลักของโลกจะมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมที่แบ่งแยกและแตกร้าง แต่ในอีกด้านหนึ่ง เรายังคงหลงเหลือความลับบางอย่างที่สามารถจะเป็นยาสมานรอยแยกร้าวดังกล่าวได้อยู่ในวัฒนธรรม อยู่ในองค์ความรู้ อยู่ในกลุ่มชนบางกลุ่มอยู่ เรายังมีความรู้เรื่องการรวมเป็นหนึ่งเดียวแอบแฝงอยู่ในคำสอนทางศาสนาต่าง ๆ และยังมีตัวอย่างของวัฒนธรรมบางแห่งที่มีได้แปลกแยกกับธรรมชาติ หากแต่เป็นวัฒนธรรมที่เป็นการแสดงออกซึ่งธรรมชาติ ความลับอันมีคุณค่าเหล่านี้เป็นแหล่งหล่อเลี้ยงความหวังที่จะรักษาโลกของเราให้หายจากการเจ็บปวด และเป็นจุดเริ่มต้นที่เราจะต้องนำเอาความลับดังกล่าวออกมาใช้

ข้อเสนอใหม่ในการแก้ไขปัญหาล้างแวมที่ตรงรากฐานเพื่อก่อให้เกิดผลที่ยั่งยืนยาวนานก็คือ เราต้องสร้างสรรค์ "ความคิดและจิตใจแบบใหม่" ขึ้นมา กล่าวคือ เราต้องทำความเข้าใจกับธรรมชาติ และแสวงหาหนทางอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสันติ มิใช่การควบคุมธรรมชาติ (ข้อเสนอนี้ สำหรับคนตะวันออก อาจจะมีใช้เรื่องแปลกใหม่นัก แต่สำหรับคนตะวันตก อาจจะเป็นเรื่องที่ไม่ความเคยชินพอสมควร)

ในการสร้างสรรค์ความคิดและจิตใจแบบใหม่นี้ เราต้องค่อย ๆ ทบทวนความคิดและจิตใจแบบเก่าที่เรามีอยู่ เช่น ความคิดที่ว่า มนุษย์เราเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยสิ้นเชิงนั้น เป็นความคิดที่อันตรายมากน้อยเพียงใด หรือเราควรทบทวนบทบาทของวิทยาศาสตร์ว่า แม้ว่าวิทยาศาสตร์จะมีคุณูปการอย่างมากในการช่วยให้เรา เข้าใจส่วนเสี้ยวหนึ่งของกฎธรรมชาติ แต่เราควรหรือไม่ที่จะให้หลักเหตุผลของวิทยาศาสตร์ มาดบังมิติด้านอารมณ์ความรู้สึกไปโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อารมณ์ความรู้สึกเรื่องความเมตตากรุณา ทั้งนี้เพราะด้วยอารมณ์ความรู้สึก เช่นนี้ เองจะเป็นยานพาหนะนำพาเรากลับไปสู่ "ความเป็นมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ" อันเป็นยาสมานแผลขนานแรก

ในท่ามกลางกระบวนการสร้างสรรค์ความคิดและจิตใจแบบใหม่นี้ ผู้หญิงจะสามารถมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีและเหมาะสมอย่างยิ่งอันเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น ประการแรก ในขณะที่ผู้ชายแยกตัวออกจาก "ธรรมชาติ" มาอยู่ฝั่งข้าง "วัฒนธรรม/อารยธรรม" นั้น ผู้ชายยังคงผลักผู้หญิงให้ถูกผูกติดอยู่กับ "ธรรมชาติ" (ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบความงามของผู้หญิงให้เล็ดสวยเป็นธรรมชาติอยู่เสมอ) ด้วยเหตุนี้ ผู้หญิงจึงมีคุณสมบัติที่รักธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติอยู่มาก และง่ายที่จะหวนกลับไปสู่ธรรมชาติ (เราจะกล่าวถึงรายละเอียดข้อนี้ในตอนต่อไป)

เหตุผลประการที่สองซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยกว่าเหตุผลข้อแรกก็คือ ในท่ามกลางวัฒนธรรมแบบถืออำนาจชายเป็นใหญ่นี้ กระบวนการใช้อำนาจรูปแบบหนึ่งของชายที่กระทำต่อหญิงก็คือ ในขณะที่ผู้ชายถือเอาความต้องการและความปรารถนาของตนเองเป็นที่ตั้งนั้น ผู้หญิงจะถูกวางโปรแกรมการคิดให้รู้จักคิดถึงใจคนอื่น (ก็หมายถึงผู้ชายเป็นส่วนใหญ่นั้นแหละ) อยู่ตลอดเวลา การเกิดมาเป็นผู้หญิงในสังคมแบบถือชายเป็นใหญ่ก็คือ การถูกสอนให้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง (ดังจะเห็นได้จากสัญลักษณ์ของเทวรูปหรือพระพุทธรูปปางสตรีทั้งหมด)

ลักษณะความเมตตากรุณาที่มองเห็นได้ง่ายกว่า (โดยเปรียบเทียบ) ของผู้หญิงนี้ทำให้เคยมีการเสนอในหมู่นักนิเวศวิทยาว่า น่าจะมอบหมายให้ผู้หญิงเป็นอธิบดีกรมป่าไม้ หรือเป็น

รัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะอาศัยความเมตตาากรุณาของผู้หญิง ก็อาจจะทำให้ความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมมีน้อยลง

และแน่นอนว่า นี่เป็นภาระกิจของผู้หญิงที่จะต้องไม่สละวางแนวคิดดังกล่าว และเราจะต้องให้ความเมตตาากรุณาทั้งกับธรรมชาติ และกับเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับมนุษย์ผู้ชาย เราต้องคิดว่าผู้ชายเหล่านี้เป็นพ่อ เป็นเพื่อน เป็นพี่ชายน้องชาย เป็นคนรัก และเป็นลูกชายเรา มิใช่เป็นศัตรูของเรา ความคิดเรื่อง "การเป็นศัตรูกับสรรพสิ่งต่าง ๆ นั้น" มีมากพอแล้วในหมู่ผู้ชายของเรา และผู้หญิงควรจะเป็นฝ่ายนำเสนอความคิดเรื่อง "ความเป็นมิตร" มากกว่า เราจึงจะเป็นทางเลือกสายใหม่ของมนุษยชาติ

แต่เมื่อกล่าวถึง "จิตใจที่เมตตาากรุณาต่อสรรพสิ่งและผู้คนแวดล้อม" ในบริบทของสังคมปัจจุบัน จุดเด่นของการที่รู้จักคิดถึงการดำรงอยู่ของสิ่งอื่นที่มีอยู่ในจิตใจของผู้หญิงนั้น กลับถูกลดคุณค่าลงไป (เช่น คำกล่าวที่ว่า เป็นผู้หญิงก็ขี้แย ใจอ่อน ขี้สงสาร ไม่เด็ดขาด ตัดสินใจไม่ได้) และผู้หญิงกลับถูกบีบบังคับให้ทำสิ่งที่ต่อให้คุณค่านั้นด้วยการทำในสภาพที่ต้องจำยอม (passive) แทนที่จะทำด้วยความภาคภูมิใจ ผู้หญิงโดยทั่วไปปรับผิชอบดูแลทุกข์สุขของลูก สามี และเครือญาติ ด้วยความรู้สึกวิตกกังวล (กลัวจะไม่ถูกใจ) ด้วยความรู้สึกผิด (หากมีอะไรผิดพลาดก็โทษตัวเอง) ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย และปราศจากความภาคภูมิใจ

และพร้อม ๆ กับที่ต้องมีความรับผิดชอบอย่างท่วมท้นนี้ ผู้หญิงกลับไม่มีอำนาจที่จะตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้อง เราเห็นตัวอย่างง่าย ๆ ในแวดวงวิชาชีพต่าง ๆ เช่น พยาบาลซึ่งเป็นผู้ที่รู้อาการของคนไข้เป็นอย่างดีเพราะเป็นผู้เฝ้าดูแล แต่กลับไม่มีสิทธิและอำนาจที่จะให้การเยียวยา รักษาด้วยตนเอง เลขาณการซึ่งเก็บรวบรวมและอ่านเอกสารต่าง ๆ อย่างละเอียดรอบคอบ แต่ไม่มีสิทธิและอำนาจที่จะตัดสินใจในการบริการของบริษัท เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ภาระกิจอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงต้องจัดการกับมลพิษในจิตใจของตนเอง ก่อนที่จะก้าวออกไปจัดการกับมลพิษจากภายนอกก็คือ เราต้องรื้อฟื้นความมั่นใจและความภาคภูมิใจในภาระกิจที่เรากำลังทำอยู่ แม้จะถูกผู้อื่นดูแคลนก็ตาม และนอกจากจะปลุกต้นไม้มแห่งความเมตตาากรุณาในห้วงอกงามขึ้นในจิตใจของเราเองแล้ว เรายังมีภาระกิจที่จะปลุกฝังลักษณะสุภาพถ่อมตนรับใช้ดูแลบริการคนอื่นให้เกิดขึ้นในมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย เด็กหรือผู้ใหญ่ ทั้งนี้เพราะปาโนใจ เช่นนี้ได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากแล้ว ในอีกด้านหนึ่งภาระกิจดังกล่าวนี้ก็หมายถึงการทำลายลักษณะการใช้อำนาจแบบก้าวร้าว เอาแต่ใจตัวเองตามแบบระบบถืออำนาจชายเป็นใหญ่ให้ลดน้อยลงไปด้วยพร้อม ๆ กัน

(5) ขบวนการสตรี-นิเวศวิทยา (Eco Feminist) คือใคร

ในตอนต้น ๆ เราได้กล่าวถึงขบวนการที่เรียกว่า "ขบวนการสตรี-นิเวศวิทยา" มาหลายครั้งแล้ว โดยยังมีได้ให้คำนิยามที่ชัดเจน ในที่นี้ เราจึงจะถือโอกาสทำความเข้าใจกับแนวทางของขบวนการดังกล่าวนี้

ขบวนการสตรี-นิเวศวิทยามีหลักการวิเคราะห์ขั้นพื้นฐานว่า ปัญหาของการกดขี่สตรี และปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมนั้นมีพื้นฐานร่วมกัน ดังที่เราได้อธิบายมาบ้างแล้วว่า ปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดจากความคิดและจิตใจที่เกลียดชังธรรมชาติ เพราะเห็นว่าธรรมชาติมีความไม่แน่นอนบ้าง อยู่เหนือการควบคุมบ้าง มีพลังอันลึกลับที่มนุษย์ต้องคุกเข่าให้บ้าง เป็นทาสที่จะใช้ตามใจได้บ้าง ในทำนองเดียวกัน สังคมคืออำนาจชายเป็นใหญ่ก็ถือกำเนิดมาจากสังคมที่เกลียดชังผู้หญิง อันมีเหตุผลเช่นเดียวกับที่คนชังธรรมชาติ กล่าวคือ ผู้หญิงมีพลังอันลึกลับ การที่มนุษย์ทุกคนต้องอยู่ใต้อำนาจของสตรีในช่วงระยะเวลาหนึ่ง (เวลาเราเป็นเด็ก) เป็นต้น

ฉะนั้น ความเกลียดชังทั้งสองจึงมีรากฐานมาจากที่เดียวกัน และเนื่องจากผู้หญิงมีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติ ทั้งสองจึงถูกจัดรวมเป็นพวกเดียวกันได้โดยง่าย การข่มขืนธรรมชาติก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับการข่มขืนผู้หญิงนั่นเอง

เพราะฉะนั้น ภารกิจของขบวนการสตรี-นิเวศวิทยาก็คือ การต่อสู้กับความคิดและจิตใจ (mentality) ที่ใช้ข่มขืนธรรมชาติอันเป็นความคิดและจิตใจเดียวกับการข่มขืนสตรีเช่นกัน

แม้ว่าโดยทั่วไปขบวนการสตรี-นิเวศวิทยาจะมีหลักการวิเคราะห์กว้าง ๆ ร่วมกันดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในจุดร่วมเรื่องการวิเคราะห์การแยกชั่วระหว่าง "วัฒนธรรม-ธรรมชาติ" แล้วสร้างความขัดแย้งระหว่างสองชั่วนั้น แต่ในการนำเสนอข้อปฏิบัติแล้ว ขบวนการนี้ยังแยกแยะออกไปเป็น 3 สายดังนี้คือ

สายแรก มีข้อเสนอว่า จากลักษณะที่ยังคงเป็นธรรมชาติของผู้หญิงนั้น ก่อให้เกิดปัญหาการเอาเปรียบสตรี ฉะนั้น วิธีแก้ไขปัญหาก็คือ ต้องพยายามทำให้ผู้หญิงกลายมาอยู่ข้าง "วัฒนธรรม" เสีย สำหรับกระแสแรกนี้มิได้ตั้งคำถามกับการแยกชั่วระหว่าง "วัฒนธรรม-ธรรมชาติ" ว่าเป็นหลักการที่ถูกต้องหรือไม่

สายที่สอง มีข้อเสนอว่า จากลักษณะที่ผู้หญิงถูกบีบคั้นให้สังกัดอยู่ด้านธรรมชาติ ด้านจิตวิญญาณ มีวิถีคิดแบบญาณทัศนะ (intuitive) และศาสนา ซึ่งในปัจจุบันนี้ ด้านที่ผู้หญิงสังกัดอยู่

ยังมีคุณค่าต่ำกว่าด้านตรงกันข้าม คือ ด้านอารยธรรม ด้านวัตถุ ด้านวิถีคิดแบบเหตุผลและวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้นแนวทางการแก้ปัญหา ก็คือ จะต้องเสริมความแข็งแกร่งให้แก่ด้านที่ผู้หญิงสังกัดอยู่ และยกระดับคุณค่าให้เพิ่มมากขึ้น สายที่สองนี้ก็ยังมีลักษณะร่วมกับสายแรกคือมิได้ตั้งคำถามกับการแบ่งแยกชั้นระหว่าง "วัฒนธรรม-ชนชาติ" เช่นกัน

สายที่สาม มีข้อเสนอว่า การแยกวัฒนธรรม-ชนชาติออกจากกันนั้นเป็นเพียงผลผลิตของวัฒนธรรมแบบหนึ่งเท่านั้น และความจริงยังมีวัฒนธรรมแบบอื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเช่นนี้ ดังนั้นเราควรแสวงหารูปแบบวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ไม่สร้างความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชาติกับวัฒนธรรมขึ้นมา

สำหรับหลักการสำคัญ ๆ ที่จะป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการสร้างสรรค์วัฒนธรรมแบบใหม่นั้นก็มีดังนี้คือ

(i) การสร้างสรรค์อารยธรรมแบบตะวันตกและแบบอุตสาหกรรมได้สร้างความเป็นปฏิปักษ์ต่อชนชาติ พร้อม ๆ กับที่เสริมการเอาเปรียบสตรีให้ทวีความรุนแรงขึ้น เนื่องจากความเชื่อที่ว่า ผู้หญิงนั้นอยู่ใกล้ชิดกับชนชาติ ฉะนั้นขบวนการสตรี-นิเวศวิทยาจึงต้องต่อสู้เพื่อรื้อฟื้นชีวิตชีวาของชนชาติขึ้นมาใหม่ พร้อม ๆ กับการกอบกู้ชีวิตของผู้หญิงไปด้วยพร้อม ๆ กัน

(ii) ชีวิตทั้งมวลบนพื้นโลกนี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและกันในลักษณะร่างแห มิใช่ในลักษณะของลำดับชั้น (ไม่มีใครเหนือหรือด้อยกว่าใคร) ในชนชาติเองก็ไม่มีลำดับชั้น การจัดลำดับชั้นให้กับชนชาตินั้นเป็นวิถีคิดของมนุษย์ที่สวมลง ไปให้กับชนชาติ ความคิดเรื่องลำดับชั้นนี้แหละเป็นต้นตอแห่งการเอาเปรียบครอบงำสรรพสิ่งทั้งหลาย

(iii) ระบบนิเวศวิทยาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ ล้วนต้องการความหลากหลายเพื่อการดำรงอยู่อย่างยืนยาว การลดความหลากหลายให้เหลือเพียงรูปแบบเดียวเป็นการทำลายระบบนิเวศทั้งหมด

(iv) ความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตทั้งมวลต้องการการสร้างสรรค์ความเข้าใจและจิตใจใหม่ทั้งหมดของระบบคิดแบบตะวันตก และยังคงเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งในวิถีการดำเนินชีวิตแบบตะวันตกที่มีอยู่ด้วย

สำหรับหลักการทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้ มิใช่เป็นเพียงสิ่งที่คิดได้เท่านั้น หากแต่ยังเป็นสิ่งที่สามารถจะทำได้ และบางอย่างก็ได้ทำไปแล้วด้วย ตัวอย่างเช่น การปฏิบัติเรื่องสุขภาพแบบองค์รวม การใช้เทคโนโลยีแบบพื้นบ้าน หรือการเข้ามาอาศัยร่วมกันอยู่เป็นชุมชนใหม่อีกครั้ง

หนึ่ง* ซึ่งอาจถือได้ว่า ตัวอย่างการปฏิบัติดังกล่าวเป็นรูปแบบของทางเลือกใหม่ที่ได้นำแบบอย่าง
ว่า มนุษย์เราอาจจะจัดการดำเนินชีวิตกับธรรมชาติ กับเพื่อนมนุษย์ และกับตัวอย่างให้ที่ดีที่สุดได้
อย่างไร

นอกเหนือไปจากทางเลือกแบบใหม่ ๆ ที่สามารถดำเนินไปได้ในยามปกติแล้ว สำหรับ
รับการแก้ไขตัดแปลงอย่างที่ต้องอาศัยพลังผลักดัน ดังเช่นกรณีตัวอย่างของการคัดค้านการทำ
สงครามอาวุธนิวเคลียร์ของกลุ่ม Women's Pentagon Action ที่ได้กล่าวถึงไปแล้วนั้น ท่าม
กลางกระบวนการต่อสู้คัดค้านทางการเมืองเหล่านี้ ยังได้สาธิตวิธีการทำงานร่วมกันแบบของผู้หญิง
อีกด้วย เช่น การจัดตั้งรวมกลุ่มคัดค้านนั้น ไม่มีการจัดลำดับชั้น หากแต่มีการพบกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ
ในรูปแบบของเครือข่ายที่ทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์จินตนาการแห่งการต่อสู้ และ
มีการผนวกประเด็นต่าง ๆ ให้เข้ามาเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย

(6) เสริมพลังอำนาจสตรีด้วยการฝึกอบรม

ในขณะที่เรื่องการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมนั้น ต้องการการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของ
คนทุกคนในสังคมให้เป็นแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ นับว่าเป็น
เรื่องยากพอสมควร หากว่า การที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง
ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมนั้น ก็จะเป็นเรื่องที่ยากไปยิ่งกว่าเสียอีก

ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว ผู้หญิงมีบทบาทและมีส่วนร่วมในเรื่องการใช้และการ
อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างไม่เป็นทางการอยู่อย่างมากมาย หากแต่พลังดังกล่าวนี้ กลับไม่ได้รับ
การพัฒนาให้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา ทั้งนี้เนื่องจากทัศนคติที่มีต่อผู้หญิงและสิ่งแวดล้อมนั้นเองเป็นตัว
ทำให้เกิดการปิดกั้น หรือการมองข้ามพลังดังกล่าว

*ผู้ที่สนใจรายละเอียดในเรื่องนี้ โปรดดู

พระไพศาล วิสาโล และสมควร ใฝ่งานดี, แลขอบฟ้าเขียว, มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2533
सानแสงอรุณ, แม็คคลัฟลิน และเดวิดสัน (เขียน) พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์ (เรียบเรียง),
มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2534.

อย่างไรก็ตาม การจะปลูกฝังสตรีให้เข้ามามีส่วนแก้ไขและทำนุบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมนั้น จะทำการปลูกกระตมอยู่แต่ในระดับของจิตสำนึกของสตรีเท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอ หากแต่จะต้องเสริมความแข็งแกร่งของพลังเหล่านั้นด้วยการให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม การจัดตั้งองค์กร การจัดเงื่อนไขให้ผู้หญิงได้เข้าถึงแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ทางสังคมและทางธรรมชาติ

ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดเรื่องอำนาจในการจัดการปัญหาเรื่องสตรีหรือเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ

(1) จะมีแนวความคิดเรื่องอำนาจที่จะใช้ "ผู้หญิง" หรือใช้ "สิ่งแวดล้อม" แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นไม่ได้ หากแต่จะต้องมีแนวคิดที่จะบำรุงรักษาหรือพัฒนาไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปด้วยเสมอ

(ii) หลักการโดยทั่วไปของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นไปเช่นเดียวกับหลักการพัฒนา กล่าวคือ บุคคลที่เป็นตัวแทนแห่งการเปลี่ยนแปลง (change agents) นั้น จะต้องเป็นทั้ง "ผู้ให้" (เข้ามาให้ความร่วมมือกับงานพัฒนา) และ "ผู้รับ" (รับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากงานพัฒนา) จากกระบวนการนั้น เช่นเดียวกับผู้ที่ทำงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น ก็ต้องเป็นผู้ที่มีสิทธิ์ได้ใช้ผลประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนั้น เช่นเดียวกัน

หากกล่าวเฉพาะเรื่องการให้การฝึกอบรมสตรีเกี่ยวกับด้านการรักษาสิ่งแวดล้อมนั้น แม้ว่าตามปกติ ผู้หญิงในสังคมจะมีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือน้อยกว่าผู้ชาย แต่นั่นก็มิได้หมายความว่าผู้หญิงจะพลอยมีความรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมน้อยตามไปด้วยก็หาไม่

อันที่จริง หากเราสำรวจดูวิถีการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิง เราก็จะพบว่าผู้หญิงได้สั่งสมความรู้และได้ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น ผู้หญิงในชนบท การออกไปหาอาหารจากป่าหรือแหล่งน้ำ การเลือกพืชผักมาทำอาหาร การจัดการหาน้ำสะอาดมาใช้ การหาซื้อเพลิงมาหุงต้ม เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติทั้งสิ้น

ส่วนในเรื่องของการถ่ายทอดนั้น ผู้หญิงเป็นครูคนแรกที่สอนให้เด็ก ๆ เข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มต้นจากภายในบ้าน ที่ลานบ้านอันเป็นที่เล่นของเด็ก ๆ นั้นเอง จะเป็นสถานที่ที่สาธิตให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวเป็นเบื้องต้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว การจัดการฝึกอบรมในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบระเบียบ อาศัยพื้นฐานดั้งเดิมจากองค์ความรู้ที่ผู้หญิงมีอยู่แล้ว มาเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ขึ้น การจัด

การฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่ผู้หญิงดังกล่าวมานี้จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะจะช่วยทั้งการแก้ปัญหาการมีความรู้อย่างโดดเด่นของผู้หญิง (ได้มีโอกาสนำความรู้มาแลกเปลี่ยนกัน) พร้อมทั้งเป็นการเสริมความมั่นใจให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้หญิงอีกด้วย

เท่าที่ผ่านมา แม้จะมีการจัดการฝึกอบรมให้แก่ผู้หญิงในชนบท แต่หัวข้อและเนื้อหาที่จัดนั้นยังคับแคบอยู่แต่ในเรื่องที่เข้าใจกันว่า "เหมาะสำหรับผู้หญิง" เท่านั้น เช่น สุขภาพ โภชนา-การ การตัดเย็บเสื้อผ้า การฝีมือ การดูแลเด็ก และคหกรรมศาสตร์ แม้ว่าหัวข้อเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่จำเป็น แต่ลำพังหัวข้อเหล่านี้ยังไม่สามารถจะช่วยให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในงานพัฒนาอย่างเต็มที่

หากเราเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้หญิงชนบทหรือคนจนในเมืองได้แสดงความคิดเห็นอย่าง เป็นอิสระว่า เธอต้องการฝึกอบรมในเรื่องอะไรบ้าง เราจะพบคำตอบว่า พวกเขาจะต้องการพัฒนาความสามารถในการหารายได้เพิ่มขึ้น ฝึกทักษะการเป็นผู้นำ การตัดสินใจ และความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีใหม่ ๆ อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงทำงานอยู่กับการเกษตรตลอดเวลา แต่เธอมีโอกาส เข้าถึงการฝึกอบรมความรู้ด้านการเกษตรน้อยมาก

ในการฝึกอบรมผู้หญิงนั้น นอกจากจะมีการให้ความรู้ด้านทฤษฎีแล้ว ส่วนสำคัญที่จะขาดไม่ได้คือ การลงมือปฏิบัติจริง (หากมีแต่ภาคทฤษฎี ผู้หญิงมักจะไม่สนใจเรียน เพราะเรียนความรู้จนท่วมตัวแต่ไม่เอาตัวไม่รอด) กรณีตัวอย่างขององค์กร AFOTEC อันเป็นองค์กรนานาชาติที่สนับสนุนด้านการฝึกอบรมและการใช้เทคโนโลยี ซึ่งตั้งอยู่ที่ประเทศเซเนกัลเป็นตัวอย่างที่ดีของการฝึกอบรมที่มีวัตถุประสงค์ที่จะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้าถึงเทคโนโลยี แหล่งเงินทุน และบริการด้านสุขภาพอย่างเต็มที่

คุณสมบัติที่ทำให้องค์กร AFOTEC มีลักษณะที่โดดเด่นกว่าองค์กรพัฒนาแบบทั่ว ๆ ไป ก็คือ องค์กรนี้มีแนวทางที่จะประสานเทคนิคความรู้จากพื้นบ้าน เข้ากับเทคโนโลยีแบบสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปลูกป่า การจัดการแหล่งน้ำ การเกษตร สุขภาพอนามัย แหล่งเงินทุน การศึกษา และการเพิ่มพูนรายได้ AFOTEC จะแสวงหาช่องทางในการก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลที่มาจากทั้งการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของชาวบ้านผนวกเข้ากับความรู้ของนักเทคนิคแบบใหม่ การเรียนรู้จากกันและกันระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย และนักเทคนิคจะมีอยู่ตลอดเวลา

เพื่อให้เห็นตัวอย่างรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น จะขอยกตัวอย่างการจัดการเรื่องการหาแหล่งน้ำสะอาดมาใช้ ซึ่งเป็นงานหลักของผู้หญิงในชนบท AFOTEC จะสร้างศูนย์เทคโนโลยีระดับกลางในการทำเครื่องปั้มน้ำแบบง่าย ๆ มาใช้ในชุมชนแห่งหนึ่ง หลังจากนั้น กลุ่มผู้หญิงอีก 18

กลุ่ม จากชุมชนใกล้เคียงก็เกิดความสนใจ และได้คัดเลือกตัวแทนกลุ่มเดินทางมาเรียนรู้จากชุมชนแห่งแรก หลังจากเรียนรู้วิธีการประกอบเครื่องปั้มน้ำ รวมทั้งวิธีการดูแลรักษาแล้ว ตัวแทนเหล่านั้นก็จะนำอุปกรณ์ต่าง ๆ กลับไปสร้างในชุมชนของตน อีกหกเดือนต่อมา ตัวแทนนั้นจะมาเข้ารับการฝึกอบรมเพิ่มเติมเพื่อทบทวนและเพิ่มพูนความรู้ รวมทั้งเป็นการติดตามผลในภาคปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน และหลังจากนั้นกลุ่มตัวแทนเหล่านี้ก็จะไปจัดการฝึกอบรมให้แก่สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนต่อไป

นอกจากนั้น AFOTEC ยังได้เรียนรู้วิธีการเก็บรักษาน้ำไว้ให้สะอาดตามวิธีการของพื้นบ้าน โดยการเก็บน้ำไว้ในภาชนะที่ทำด้วยดินเผา ในการนี้ AFOTEC ได้ปรับปรุงเทคนิคพื้นบ้านนี้ด้วยการติดก๊อกทองเหลือง เอาไว้ข้างล่างสำหรับการเปิดน้ำมาใช้หรือกิน แทนการเปิดฝาเอาถ้วยลงไปตัก จึงจะมีโอกาสทำให้น้ำสกปรกหรือติดเชื้อโรคได้

จากการสำรวจช่องทางที่จะกระจายองค์ความรู้ในการทำน้ำให้สะอาดไปให้ถึงชาวบ้าน AFOTEC พบว่า หมอพื้นบ้านเป็นช่องทางที่เหมาะสมที่สุด ดังนั้นจึงมีการกระตุ้นให้หมอพื้นบ้านเหล่านั้นกลั่นน้ำที่จะใช้ทำยาให้สะอาดเสียก่อน ช่วงตีเหล็กในหมู่บ้านได้ถูกขอความร่วมมือในการสร้างเครื่องกรองน้ำแบบง่าย ๆ เพื่อใช้ในชุมชน

จากจุดเริ่มต้นของการรวมตัวกับเรื่องน้ำ งานพัฒนาสตรีและสิ่งแวดล้อมได้ขยายออกไปเป็นโครงการแบบผสมผสาน กลุ่มผู้หญิงกลุ่มหนึ่งในเซเนกัลแสดงความสนใจที่จะเก็บสวงนพีชผักเอาไว้อขายในฤดูแล้งเพราะมีราคาดี ซึ่ง AFOTEC ทราบว่ามีกลุ่มในบูกินาฟาโซซึ่งมีวิธีการเก็บเมล็ดพันธุ์และพีชผักอยู่ ดังนั้น จึงมีการจัดการทัศนศึกษาเพื่อไปดูงาน และอภิปรายแลกเปลี่ยนเนื้อหาวิธีการที่เหมาะสมและสามารถปรับมาใช้ได้โดยง่ายสำหรับเซเนกัล และขั้นตอนสุดท้ายของ AFOTEC ก็คือ การตั้งกองทุนหมุนเวียนให้แก่กลุ่มสตรีเหล่านี้ เพื่อให้ความรู้ที่ได้รับการอบรมมา มีช่องทางปฏิบัติได้อย่างจริงจัง

(7) เสริมชีวิต เล็บของสตรีด้วยการจัดตั้งองค์กร

ผู้หญิงก็เหมือนกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ ไม่มีกลไกอื่นใดในการสร้างเสริมพลังของตนเอง นอกจากกลไกในการจัดตั้งรวมกลุ่มกัน

อันที่จริง ผู้หญิงทั่วโลกได้รวมกลุ่มจัดตั้งตัวเองมานานนับหลายศตวรรษแล้ว เราจะเห็นกลุ่มผู้หญิงเหล่านี้ตามบ่อน้ำสาธารณะของหมู่บ้าน ในการจัดเตรียมอาหารสำหรับงานของหมู่บ้าน

หรือในโอกาสต่าง ๆ แต่รูปแบบดังกล่าวยังเป็นแบบไม่เป็นทางการ เพิ่งจะเริ่มมาใน 2-3 ทศวรรษที่แล้วนี้เองที่ผู้หญิงเริ่มจัดตั้งรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ เพื่อสะท้อนปัญหาของตนเอง และแสวงหากลุ่มเพื่อนรวมทั้งเครือข่ายต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาของสตรีในทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ไปจนถึงระดับโลก

ในระดับโลก เรารู้จักองค์กรของสตรีที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน เช่น Forum '85 เป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่รวมกลุ่มกันในประเทศไนโรบี ในโอกาสของปีสุดท้าย (1985) ที่สหประชาชาติประกาศให้เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนาสตรี (1975-1984) Forum นี้ประกอบด้วยผู้หญิง 15,000 คน มาจากกว่า 150 ประเทศที่จัดประชุมสัมมนาในหัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับปัญหาสตรีในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งมีกลุ่มที่ทำหน้าที่ประสานงานด้านผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมรวมอยู่ด้วยเป็นกลุ่มหนึ่ง

จากจำนวนกลุ่มสตรีที่มีมากมายทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ ในที่นี้จะยกตัวอย่างกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวข้องกับระหว่างปัญหาสตรีกับสิ่งแวดล้อมเพื่อพิจารณากลุ่มหนึ่งคือ ขบวนการเข็มขัดสีเขียวเพื่อพิทักษ์โลก (Green Belt Movement) ในประเทศเคนยา (นอกเหนือจากกลุ่มชิปโกที่ค่อนข้างรู้จักกันดีในประเทศไทย) ในประเทศเคนยามีสภาสตรีแห่งชาติซึ่งมีภาระหน้าที่หลักอยู่ 2 ประการคือ ประการแรก การปลูกต้นไม้เพื่อแก้ไขปัญหาคาทำลายป่า ประการที่สองคือ การจัดโอกาสให้สตรีได้เป็นผู้นำที่มีความสามารถและมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ดังนั้นสภาแห่งนี้จึงดำเนินการร่วมกับขบวนการเข็มขัดสีเขียว เพื่อช่วยให้ผู้หญิงสามารถปรับปรุงทั้งสภาพแวดล้อม และเปลี่ยนแปลงชะตากรรมของชีวิตตนเองไปพร้อม ๆ กัน

ขบวนการเข็มขัดสีเขียวฯ มีวิธีการทำงานที่มุ่งการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากผู้เชี่ยวชาญไปสู่ชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านรายย่อยสามารถเป็นเกษตรกรที่รักษาป่าและธรรมชาติไปพร้อม ๆ กัน มีการจัดประชุมวางแผนเรื่องการปลูกต้นไม้ และจากประเด็นเรื่องป่านี้ก็ขยายออกไปสู่เรื่องอาหาร ประชากร และพลังงาน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเป้าหมายที่สำคัญของสภาสตรีแห่งชาติเคนยา และขบวนการเข็มขัดสีเขียวคือ การสร้างภาพพจน์ของสตรีในทางสร้างสรรค์ให้ปรากฏต่อสาธารณชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม เป้าหมายนี้จะไม่บรรลุผลด้วยการโฆษณาเฉย ๆ หากแต่จะต้องสร้างตัวอย่างขึ้นมาให้เห็นอย่างจริงจัง ฉะนั้นจึงได้มีการฝึกอบรมให้ผู้หญิงรู้จักเพาะชำต้นอ่อนหรือกล้าไม้ บำรุงรักษาดูแลต้นไม้และเก็บเกี่ยวผลที่ได้ไปใช้หรือขายเพื่อเพิ่มพูนรายได้ ทางขบวนการฯ จะรับซื้อกล้าไม้เหล่านี้และนำไปแจกจ่ายเพื่อการปลูกป่าขึ้นใหม่ตามที

ต่าง ๆ ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เอง ชุมชนจึงสามารถที่จะมีแหล่งเชื้อเพลิงสำหรับหุงต้มอาหารและ ผู้หญิงเคนยาก็ไม่ต้องเสียเวลาเป็นวัน ๆ เพื่อไปหาไม้มาทำเชื้อเพลิงหุงต้มอาหารอีกต่อไป

โครงการนี้ยังแผ่ขยายเข้าไปถึงเยาวชนและเด็ก ๆ ทั้งที่อยู่ในและนอกโรงเรียน ทั้งนี้เพราะในอนาคต เขาเหล่านั้นจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบของชุมชนต่อไป มีการดึงดูดใจให้เยาวชน มาเข้าร่วมโครงการทั้งเพื่อเป็นหนทางให้เขามีรายได้จากการทำงาน เพื่อหลีกเลี่ยงการอพยพไป ทำงานทำในเมือง และยังเป็น การปลูกจิตสำนึกให้เขาเกิดความรักชุมชนของตนเอง สำหรับเด็ก ๆ ก็จะได้เรียนในโรงเรียนโดยทางขบวนการฯ จะเข้าไปแนะนำตัวเองให้เด็ก ๆ รู้จัก และสอน ให้เด็กเห็นความสัมพันธ์ระหว่างป่า การบำรุงรักษาดิน และการมีไม้ไว้ใช้ตลอดไป กิจกรรมกับ เด็กและเยาวชนเหล่านี้ สตรีทั้งในฐานะมารดา ครู หรือญาติพี่น้องสามารถมีส่วนช่วยส่งเสริมได้ อย่างมาก

เป้าหมายของการปลูกป่าและการสร้างภาพผู้หญิงที่สร้างสรรค์ สามารถเป็นผู้นำที่มีความมั่นใจจะต้องพิสูจน์ตัวเองจากผลที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และเป้าหมายทั้งสองประการ ดังกล่าวก็จะบรรลุไปไม่ได้เลย หากไม่มีการจัดตั้งองค์กรรองรับอย่างดี เพราะกิจกรรมเช่นการ ปลูกป่านั้นมิใช่เป็นเรื่องง่าย ๆ เพียงการนำเอาต้นกล้าไม้ไปปลูกเท่านั้น หากทว่าจะต้องมีการ วางแผนในเรื่องที่ดินที่จะปลูก ชนิดของต้นไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดูแลรักษาต้นไม้ ฉะนั้น กระบวนการวางแผนและการติดตามผลงานจึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนของการดำเนินงาน และในกรณีของเคนยานี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการทำงานประสานกันระหว่างกลุ่ม ผู้หญิง (สภาสตรีแห่งชาติเคนยา) กับกลุ่มหรือองค์กรอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี

(8) บทส่งท้าย : สตรีคือกองหน้าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เราได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมนั้นเป็น ความโยงโยนที่ใกล้ชิดกันอย่างยิ่ง กล่าวคือ หากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติอยู่ในสภาวะที่ดี ผู้หญิงก็ จะพลอยมีสภาพชีวิตที่ดีไปด้วย และผู้หญิงมีความเกี่ยวข้องกับ เรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติในทั้ง 2 ลักษณะ กล่าวคือ เป็นผู้ที่จะได้รับผลกระทบทั้งทางด้านบวกและด้านลบจากเรื่องสิ่งแวดล้อม และ ในลักษณะที่เป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพอย่างยิ่งในการเป็นกองหน้าของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ในขั้นแรกนี้ เราจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมโดยถือเอาสิ่งแวดล้อมเป็นตัวตั้ง และในขั้นที่สอง จะพิจารณาโดยถือเอาผู้หญิงเป็นตัวตั้งบ้าง

ในการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้มีชีวิตที่ยั่งยืนยาวนาน (Living-resource Conservation) นั้น มีภาระกิจที่จะต้องบรรลุเป้าหมาย 3 ประการคือ

(1) จะต้องสามารถรักษากระบวนการสำคัญ ๆ ทางนิเวศ และระบบเกื้อหนุนชีวิต (Life-support system) ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยเพื่อความอยู่รอดและเพื่อการพัฒนาตนเองเอาไว้ให้

(ii) จะต้องสงวนรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ให้ได้

(iii) จะต้องมียุทธศาสตร์ในการใช้สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และระบบนิเวศให้สามารถสืบทอดยั่งยืนต่อไปได้

จากนี้เราจะพิจารณาเห็นว่า เป้าหมายทั้ง 3 ประการนั้น ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในการทำให้เป้าหมายนั้นมีผลเกิดขึ้นอย่างจริงจังได้อย่างไร

(i) การรักษากระบวนการทางนิเวศและระบบเกื้อหนุนชีวิต

สำหรับความรู้แบบดั้งเดิม เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินจนถึงเทคนิคการทำการเกษตรเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสภาวะแวดล้อม (เช่น การทำนาขั้นบันได การหมุนเวียนพื้นที่เพาะปลูก การปลูกป่า) ผู้หญิงในชนบททั่วโลกล้วนได้ทำมาแล้วอย่างมีประสิทธิภาพนับเป็นร้อย ๆ ปี ดังนั้น อาศัยพื้นฐานจากความรู้ดังกล่าว เมื่อนำมาผสมผสานกับเทคนิคความรู้แผนใหม่ บรรดาประเทศต่าง ๆ เช่น เซเนกัล ซิมบับเว อินเดีย ต่างก็ทรงรณรงค์ให้ผู้หญิงเข้าร่วมในกระบวนการวางแผนตัดสินใจ และดำเนินงานเกี่ยวกับการปลูกป่าอย่างได้ผล

ในเรื่องของแหล่งน้ำก็เช่นกัน การแก้ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำมิใช่เป็นเพียงเรื่องค้นหาแหล่งน้ำแล้วก็ขุดขึ้นมาใช้เท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดูแลน้ำ รวมไปถึงการสร้างส้วม (ป้องกันน้ำสกปรกใต้ดิน) การปลูกพืชผักสวนครัว ฯลฯ งานที่กล่าวมานี้ ล้วนแล้วแต่อยู่ในความรับผิดชอบของผู้หญิงทั้งสิ้น ดังนั้น ในศรีลังกา จึงได้จัดให้ผู้หญิงเป็นผู้ดูแลแหล่งน้ำดังกล่าว

(ii) การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

ผู้หญิงมีความรู้เรื่องพืชและสัตว์ในบริเวณถิ่นที่อยู่อาศัยของตนเป็นอย่างดี เพราะในวิถีชีวิตประจำวันนั้น ผู้หญิงเป็นผู้ใช้พืชผักและสัตว์นานาชนิดในการปรุงอาหาร รักษาโรค และอื่น ๆ ผู้หญิงมีความรู้เรื่องการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ว่าชนิดใดมีความเหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมในแถบนั้นๆ (เช่น ลักษณะระดับความชุ่มชื้นในอากาศ ประเภทของแมลง)

ฉะนั้นในประเทศซิมบับเวจึงจัดโครงการส่งเสริมพืชผักพื้นเมือง เพื่อสนับสนุนให้ผู้หญิงชนบทสามารถดูแลรักษาพืชผักของตนเอง อันจะเป็นหลักประกันทั้งการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและทั้งจะเป็นหลักประกันที่จะมีอาหารรับประทานอย่างเพียงพออีกด้วย

(iii) หลักประกันในการใช้สิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศให้มีความยั่งยืนยาวนาน

การพัฒนาที่จะมีลักษณะยั่งยืนต่อไปนั้นจะต้องรวมเอาการดูแลรักษาสภาวะทางนิเวศและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เอาไว้ให้ได้ และผู้ที่จะมีสำนึกอย่างแท้จริงที่จะสร้างหลักประกันให้แก่ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมดังกล่าวก็คือ คนที่กำลังใช้ และ กำลังมีชีวิตรอยู่ด้วยสิ่งแวดล้อมนั้นเอง ฉะนั้นผู้หญิงเป็นคนกลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งที่มีชีวิตรอยู่ได้เพราะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พร้อมกันนั้นก็เป็นผู้หญิงที่กำลังใช้สิ่งแวดล้อมนั้นเองที่จะทำให้ธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ และสืบทอดต่อไปได้

แต่การที่ผู้หญิงจะมีหลักประกันให้แก่ตนเองและสภาวะแวดล้อมได้นั้น นอกเหนือจากบทบาทของผู้หญิงในฐานะ "ผู้ดูแล" ธรรมชาติแล้ว โดยส่วนใหญ่ ผู้บุกรุกและทำลายธรรมชาติมักจะเป็นคนที่มาจากภายนอก ในกรณีดังกล่าวนี้ ผู้หญิงต้องมีกลไกที่จะใช้ในฐานะ "ผู้ป้องกัน" ธรรมชาตินั้นอีกด้วย ฉะนั้น การมีองค์กรและเครือข่ายที่ประสานงานกันตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับโลกจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะขาดไม่ได้ ดังเช่น ปีกของกลุ่มสตรีในชมรมคุ้มครองผู้บริโภคของมาเลเซียที่ได้ต่อสู้กับทางโรงงานที่กำลังทำลายชีวิตของแม่น้ำทั้งสายจึงต้องอาศัยกลไกการรณรงค์กับสาธารณชนในวงกว้าง

และเมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมโดยถือเอาผู้หญิงเป็นตัวตั้ง เราก็จะตอบคำถามว่า เหตุใดการฟื้นฟูชีวิตขึ้นใหม่ของธรรมชาติจึงจะขาดเสียซึ่งความร่วมมือของผู้หญิงไม่ได้ คำตอบก็เนื่องมาจากเหตุผลต่อไปนี้คือ

(1) สำหรับองค์ความรู้ในเรื่องการจัดการกับธรรมชาตินั้น ผู้หญิงในแต่ละท้องถิ่นจะมีความรู้ดีกว่านักวิชาการผู้เชี่ยวชาญที่มาจากต่างถิ่น ตัวอย่างเช่น ผู้หญิงในแต่ละชุมชนจะรู้ว่าในบริเวณนั้น ๆ มีต้นไม้อะไรมีคุณค่าเหมาะที่จะทำไม้ฟืนมากที่สุด เพราะเป็นไม้ที่แห้งเร็ว เเผาไหม้ได้ดี หรือไม้ชนิดใดอมน้ำได้ดี หรือพืชผักใดเหมาะสำหรับสัตว์ในแถบนั้น ๆ เป็นต้น

(ii) ผู้หญิงมีความสามารถที่จะทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติหลาย ๆ แห่งได้พิสูจน์แล้วว่า ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในขบวนการนั้นเกิดมาจากการร่วมมือประสานงานกัน ซึ่งเป็นเครือข่ายของกลุ่มผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่

(iii) ผู้หญิงมีหน้าที่ในการอบรมดูแลเด็ก ๆ ดังนั้นการปลูกฝังและเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อธรรมชาติกับกลุ่มเด็ก ๆ จึงไม่มีกลุ่มใดเหมาะสมเท่ากับผู้หญิง

(iv) สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การรื้อฟื้นความสามารถของสตรีในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นก็จะ เป็นหนทางในการยกระดับสถานภาพและส่งเสริมความเป็นอิสระของตัวผู้หญิงเอง ฉะนั้นผลประโยชน์ของผู้หญิงจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับผลประโยชน์ของธรรมชาติ และนี่จะเป็นแรงบันดาลใจและเป็นแรงผลักดันให้ผู้หญิงยืนหยัดต่องานอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างถึงที่สุด

เอกสารประกอบการอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

1. I. Dankelman, and J. Davidson, *Women and Environment in the Third World*, Earthscan Publications, London, 1988.
2. S. Mackenzie, "Restructuring the Relations of Work and Life: women as environmental actors, feminism as geographic analysis" in A. Kobayashi and S. Mackenzie, (eds), *Remaking Human Geography*, Unwin Hyman, Boston, 1989.
3. J. Plant, (ed), *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, New Society Publisher, Philadelphia and Santa Cruz, 1989.

ภาษาไทย

1. โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา, การใช้ทรัพยากรกับความขัดแย้งทางสังคม: พลวัตของการเป็นนิกกับทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
2. จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร (บก.) *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย: วิถีใหม่แห่งการพัฒนา*, ฝ่ายข้อมูลและเผยแพร่ โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนไทย, 2535.